
ПРОГЛАД

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 2, 2013 (год. XXII), ISSN 2367-8585

Димитрина Хамзе

СТРУКТУРНИТЕ АНТИНОМИИ ВЪВ ФИЛОСОФСКОТО КРЕДО И ИДИОЛЕКТА НА В. ГОМБРОВИЧ

Dimitrina Hamze

STRUCTURAL ANTINOMIES IN THE PHILOSOPHICAL CREED AND THE IDYOLECT OF W. GOMBROWICZ

*„Wszystkie sprzeczności dają sobie we mnie rendez-vous –
spokój i szal, trzeźwość i pijaństwo, prawda i blaga,
wielkość i małość”*
(DZ, 53’ 258)

Световъзприемането и философската концепция за света на полския писател В. Гомбрович кристализира под формата на антинимични двойки понятия-категории, обхватно и категорично профилиращи формата като ключова семантика в неговото творчество. Острата поляризация на полския културен генотип, поддържана от естетическата сила на количното, се оказва цивилизационно-историческа необходимост в името на нееднозначната – преобразена и преоткрита, полска идентичност, основана на хармоничния и плодотворен баланс на противоположностите. Той се осъществява чрез креативната роля на оригиналната авторова комика.

Ключови думи: антиномия, биномни двойки, Форма, екзистенциална драма, ирония, автоирония, комика, култура

The world view and the philosophical concept of the world of the Polish writer W. Gombrowicz gets crystallized in terms of antinomical couples of concepts-categories that comprehensively and definitely

shape Form as the key semanteme in his work. The strong polarization of the Polish cultural genotype, stressed by the aesthetic effect of the comic, turns out to be a necessity from the civilisational and historical point of view in the name the diverse, transformed and rediscovered Polish identity, based on the harmonious and fruitful balance of the opposites. This is done through the creative role of the original author's comic.

Keywords: antinomy, binomic couples, Form, existential drama, irony, self-irony, comic, culture

Антиномичното устройство на психо-емоционалната и интелектуалната конституция на В. Гомбрович, амбивалентната нагласа на съзнанието му, както и опозитивният профил на неговите философски, етични и естетически възгледи рефлексират пряко в литературното му творчество, пораждайки верига от опозиции, „коментирани” по художествен начин със средствата на езиковата комика. Тези опозиции изпълняват и друга, изключително важна, патриотична роля, колкото и парадоксално да звучи това на пръв поглед, що се отнася именно до В. Гомбрович, традиционно обвиняван в антипатриотизъм, родоотстъпничество, гавра с националните светини и пословичен еготизъм. Всъщност грижата за националния дух и полската идентичност, която мотивира трезвия му, на места безпощаден, но в името на доброто и напредъка критицизъм го правят истински родолюбец на чужда територия, много по-действен и с произведенията си реално постигнал много повече, отколкото „набедените” и патетични, но неефективни, дори вредоносни, патриоти. Формалният „корсет”, може да се разхлаби и дори захвърли само ако полякът се откаже от своята еднозначност с цялата ѝ церемониална окраска („miłość ojczyzny”, „wiara”, „zasność”, „honor” ‘любов към родината’, ‘вяра’, ‘достолепие’, ‘чест’) и възкреси антиномичната си природа: *Ако се вгледаме в други наши национални черти (като любов към родината, вяра, достолепие, чест), то в тях ще забележим онова изхвърляне, което се дължи на факта, че полският тип, който сами сме си изработили, трябва да потиска и смазва типа, който можем да бъдем, съществуващ в нас като антиномия. [...] Ще открием този друг поляк, когато се обърнем срещу себе си. Следователно непримиримостта трябва да*

стане водеща черта на нашето развитие. [...] Литературата ни трябва да е диаметрално противоположна на досегашната, трябва да търсим нов път в опозиция на Мицкевич и на всички крале-духове (DZ ,53' 173, прев. мой – Д. Х.)¹.

1.1. Биномът „Висше – Нисше“

Корените на тази ключова антитеза в творчеството на писателя търсим в произхода и детството му. Както отбелязва А. Сандауер, то е маркирано едновременно от селското и благородническото. Полският теоретик на литературата отбелязва, че на В. Гомбрович завинаги ще му остане този *обичай на селски „аристократ“ [...] изнежен, изфинен, „набухнал“ в неразгадаемата празнота; леност и деликатност, претенциозност, учтивост, достолепие, гордост, гальовност, изящество, чудачество, в състояние на готовност, съдържащи се във всяка [...] дума (F, 222, прев. мой – Д. Х.)²*, че той завинаги ще бъде господар, на когото историята най-безжалостно е огнела имотите и властта, но който все пак си е останал расов аристократ по душа и тяло, най-вече тяло. Следователно винаги ще бъде феодал с неумолимо чувство за класово превъзходство (По Сандауер 1984: 105). Тази изконна постановка обаче се оказва двойно антитетична, а посочената антиномия – реверсивна (реципрочна). По този начин се закотвя една постоянна амбивалентност в отношението към двата члена на опозицията, които се релативизират поотделно и вътрешно чрез иманентната си антитетика. Няма идеал на върха и провал в пропастта (на дъното), защото „идеалът“ има своите болезнени дефекти и ограничения, а „провалът“ – своите качества и предимства. Слабостта на благородника (В. Гомбрович е представител на средната селска шляхта) към неподправения, недодялан чар на простолудието с неговата първична, груба и стихийна сила, оголва комплекса на изтънчения господар, скован от норми и етикети. В. Гомбрович не храни илюзията, че обновителното и ревитализиращо общуване със социалните низини ще осмисли и стабилизира (балансира) живота му, ще разреши екзистенциалната му драма, но поне ще влее свежа струя в консервативната матрица, ще ерозира застиналата Форма³ с Недоформието

(Недо-оформеността)⁴. Човекът не може да бъде а-формален и независимо от статуса му, инстинктивно гравитира към определена Форма, но все пак разликата е в степента на о-форменост: аристократичната свръхформалност се конфронтира с антиформалния витализъм на простолюдието, което тепърва подлежи на о-формяне. В този дисбаланс е временното (и илюзорно) спасение на твореца, който разполага с естетическо оръжие за борба срещу диктатурата на Формата. Като проницателен и далновиден мислител естет В. Гомбрович игрово решава екзистенциалната дилема, иронизирайки в няколко посоки: 1. иронизира аристократичното чувство за превъзходство, прикриващо тотална субординация на формални императиви; 2. иронизира илюзията (в т.ч. и собствената) за пробив и деструкция (деградация) на Формата от реанимиращата мощ на простолюдието (+ автоирония), и то с цената на мазохистични действия (феодалната надменност намира отдушник в душевното самоизтезание); 3. иронизира собствената си позиция на творец и естет, който се самозалъгва, че силата на изкуството е достатъчна, за да превъзмогне и порази Формата, за да ни освободи от нейната тирания.

1. 2. Биномът „елитарна – секундарна култура“ (неравностойност на националните култури)

Става дума за високоразвитите, напреднали и цивилизовани западни култури, в противовес на изостаналите, подражателни и провинциални култури – „задния двор“ на европейския културен ареал – *дълбока, глуха провинция, която – отчаяна от собствената си провинциалност – се е размечтала да се изравни с Париж, Лондон* (DZ, 53⁷, 238, прев. мой – Д. Х.)⁵. Тази основна антиномия съдържа в себе си друга вътрешна антиномия: издигнатият (високопоставеният) представител на нисшата култура е сякаш двойно унижен – именно като неин репрезентант и като слаб и изнежен господар на едно непросветено, но жизнестойливо и животоподдържащо мнозинство, което, сякаш по ирония на съдбата, има невидимо доминантно присъствие. Именно то поражда у „господата“ мазохистични нагони. Твърде чувствителен към подобни културни аномалии (диспропорции) В. Гомбрович иронизира както универсалния културен

дисбаланс, така и родната цивилизационна периферност, пародирайки определени стереотипи на мислене, поведение и творчество, без да се самоизключва от кръга на „второразредните“ творци: *достоеен за пренебрежение като автор, той ще бъде все пак достоен за съчувствие и дори благороден и драматичен като човек, който още не е успял да намери своя начин на изразяване* (DZ ,53', 246, прев. мой – Д. Х.)⁶. Единственият разумен и честен подход в тази ситуация е според В. Гомбрович умерената, естествена позиция, която би избавила „провинциалистите“ в еднаква степен от национализма и снобизма. Да бъдеш себе си с очарователното достойнство на самобитността, е много по-оригинално и ценностно, отколкото да се перчиш и да се правиш на такъв, какъвто не си в жалките си и смехотворни опити да настигнеш „недостижимите“: *Вместо да криеш собствената си второстепенност, по-добре да я извадиш на показ и „тази острота на погледа, тази дързост в разкриването на собствените слабости, да превърнеш в сила* (DZ ,53', 247, прев. мой – Д. Х.)⁷.

1. 3. Биномът „Зрялост – Незрялост“ (интерперсонална диспропорция)

Според В. Гомбрович зрелостта е свързана с петрифицираната формалност; да си зрял, означава да си скован и обездвижен от Формата, а незрелостта е непрекъснато движение, процес на ставане; да си незрял, означава да си в развитие и все още да не си попаднал в калъпа на Формата. Въпреки безспорното пристрастие на писателя към Незрелостта, която го опиянява с неустоимия си младежки чар, с пленителната си безизкуственост и недовършеност, със „съвършената“ красота на извиращата енергия, той не храни илюзията, че тази магнетична стихия ще запази своята непринуденост и ще се спаси от инвазията на Формата (напротив, авторът с горчивина констатира, че Младостта страда от своето Без-формие и припряно се стреми към о-Формяне, за да се „самоопредели“, час по-скоро да добие очертания), нито, че е панацея за изтерзаната от Формални ултиматуми Зрялост. А толкова по-смешен и жалък е зрелият индивид, който в отчаяните си опити да се „подмлади“ и „раз-Формирова“

(да си отдъхне от тоталната Формалност), всъщност си навлича нов Формален скафандр, по модел на „образцовото“ детинство – инфантилизиращото клише не решава проблема на героя наратор – носи му само известно лудично-естетическо удовлетворение от креативността на играта, но не го освобождава от диктатурата на Формата. Тази тъжна истина „надзърта“ от всички, без изключение, произведения на В. Гомбрович, именно благодарение на комиката. Иронията, съпътствана неотклонно от автоиронията, пародията и гротеската не само илюстрират, но обуславят и генерализират резултатите от действието на ключовите антиномии във философската визия на писателя за света и човека.

1. 4. Биномът „цивилизация – културен регрес“ (неравностойност на епохите)

Тази опозиция се оказва вътрешно комплементарна, връзката между двата члена на антиномичната двойка е реципрочно-допълваща. Ироничен импулс поражда сляпото придържане към едната страна при сектанското изключване на другата. Цивилизоваността е ускорена и неуморна „люпилня“ на Форми, тя стяга като в корсет и затова подвластният ѝ човешки род посяга рефлексивно към „живителната струя“ на културния регрес в смисъл на връщане към първичното, неподправеното. В този контекст не би прозвучала еретично защитата на фашистката идеология в нейния първоначален чист вид като метафизичен експеримент за сътворяване на свят без Бог (като реакция срещу популярния (каноничния) свръхритуализиран религиозен модел) и без ултимативната, неприкосновена моралност. Без да бъде творчески подет този нов полъх в културата, нямаше да ги има нито Ф. Ницше, нито Фр. Кафка, нито Б. Шулц, нито В. Гомбрович. Закопнялата за „варварство“, изнурена от свръхцивилизация Европа се самовъзпроизвежда чрез фашизма като ново радикално течение, което, въпреки тъжния си и компрометиращ отзвук, извършва ревизия на културата – дотогава, докато самò не застане в поредната смехотворна Форма... Когато ултрамодерното започне сериозно да дотяга с хипертрофията и безцеремонния си, агресивен снобизъм, то също трябва да бъде своевременно атаку-

вано. Еднакво смешни са и консервативните традиционалисти, вкопчили се в анахроничното статукво, и „неистово” модерните авангардисти, хипнотизирани от новото, и тези, които се опитват да се „освременят” чрез „побратимяване” с чужди социални слоеве в непривична среда. Вечната ни зависимост от Формата и невъзможността да се избавим от нея, са факт, но има временен отдих и забавление чрез динамиката на Формата, чрез перманентните ѝ трансформации, „приливи и отливи”, които изкуството, благодарение на естетическата си природа, прави още по-въздействащи и ефективни. За да има някакъв, макар и относителен, баланс, една изживяна Форма трябва да се замени с друга, а когато и тя изчерпа възможностите си, балансът може да се възстанови чрез връщане към предходната Форма, която при създаването се конфигурация би изиграла ревитализираща роля. Гомбрович привилегирова най-ефикасното според него средство за противодействие срещу Формата – борбата, която той води неуморно с помощта на комиката: *Какво става? Откъде тоя регрес? Ами оттам, че и двете страни се оказаха в състояние на тотална война. „Нищо не трябва да се пропуска – вика Южьо, канейки се да разгроми Млодзякови – нищо, което служи на мобилизацията, динамизацията и „повелянето” на противника, целта оправдава средствата, борба, борба, борба преди всичко с приложението на най-съвременните методи, и нищо повече, само борба!”* (F, 174, прев. мой – Д. Х.)⁸. Когато се стопи границата между човека и животното, когато изчезне вярата в Провидението, тя трябва да се възроди и най-добрата аргументация за това е вездесъщата ирония на Гомбрович, съпътствана винаги от автоирония. Тази необходимост точно улавя А. Сандауер, посочвайки писателя като предтеча на екзистенциализма: *Това постига съвременната екзистенциална мисъл: Сартър, у нас Гомбрович. Тя отново противопоставя човека на природата, извличайки от него онова, което го отдалечава от животното, подчертавайки „междучовешката” му специфика и, с една дума, създавайки нов хуманизъм* (Сандауер 1984: 119–120, прев. мой – Д. Х.)⁹.

1. 5. Биномът „Старост – Младост“ (възрастово неравенство)

Тази опозиция е пряко свързана с бинома Зрялост – Незрялост. „Самобичуващото“ преклонението пред Младостта, глорифицирането на нейните щедри дарове и на отмаляващото обаяние на несравнимата ѝ енергия, не бива да се разбира дословно, а още по-малко да се вулгаризира чрез повелителна фиксация в девиантния ракурс на хомосексуализма. Младостта е просто неудържима жизнена енергия, която поражда и излъчва очарование, а то от своя страна е настъпателно (и неумолимо) анти-Формие. Ефектните „вербално-медицински“ диагнози на А. Сандауер – „педомазохизъм“ и „геронтосадизъм“, не са в състояние да омаловажат философско-естетическия принос на Гомбрович в концептуализацията на разглеждания бином. Нека не се ровим с недотам „чистоплътни“ помисли в интимния живот на твореца, нека не преекспонираме неговата релевантност за литературния процес и литературната рецепция и нека не забравяме, че писателят се отдава с артистично удоволствие на ироничната игра и с аристократично достойнство – на самоирония и автостилизация¹⁰. И за да приключим с този деликатен въпрос, който обикновено поражда нездраво любопитство дори сред изследователите, ще цитираме самия Гомбрович: *Не търсех в Ретиро еротични приключения [...] никога, с изключение на спорадични случаи в много млада възраст, не съм бил хомосексуалист* (DZ ,53' 196, прев. мой – Д. Х.)¹¹.

Младостта е стремителна офанзива срещу Формата, нейната възходяща траектория е смъртоносна стрела в сърцето на Старостта, криво огледало на низходящата ѝ крива, а еротичният магнетизъм на юношата не е просто неустойимо еднополово привличане, а е Контраформа, поразяваща стереотипизирания до болка модел на жената като обект на желание.

От представените накратко и схематично опозиционни двойки, става ясно, че първият член на опозицията е символ на сковаващата Форма, а вторият – на контраофанзивата; той е отрицание на Формата. В изострената амплитуда между двете крайни позиции, Гомбрович търси непостижимия, но игрово възможен баланс, чрез езиково-естетическия пробив на комичното.

БЕЛЕЖКИ

¹ *Jeśli przyjrzymy się innym naszym cechom narodowym (jak miłość ojczyzny, wiara, zacność, honor) to w nich dostrzeczemy ów przerost, wynikający stąd, że typ Polaka, jaki w sobie urobiliśmy, musi tłumić i niszczyć typ, jakim moglibyśmy być, istniejący w nas jako antynomia. [...] Odkryjemy tego drugiego Polaka, gdy zwrócimy się przeciwko sobie. A zatem przekora powinna stać się dominantą naszego rozwoju. [...] Literaturę powinniśmy mieć akurat przeciwną tej, która dotąd się nam pisała, msimy szukać nowej drogi w opozycji do Mickiewicza i wszystkich królów duchów (DZ ,53' 173)*

² *Obyczaj ziemian [...] wypieszczony przez coś, wychuchany, rozrośnięty w niepojętej próżni, opieszalność i delikatność, wybredność, grzeczność, nobliwość, duma, pieścizliwość, finezja, dziwactwo w stanie potencjalnym zawarte w każdym [...] słowie (F, 222)*

³ По примера на В. Гомбрович отбелязваме понятието *форма* с главна буква, предвид ключовата роля на тази категория във философско-естетическите възгледи на писателя.

Повече по въпроса за *Формата* – в статията ни *Философия на Формата в творчеството на Витолд Гомбрович* (Хамзе 2010).

⁴ *Poczucie wyższości rodzi bowiem – jako konieczny odpowiednik – pragnienie wręcz przeciwne: ukorzyć się przed niższością, postawić grzbiet pod nogę „chata” (Сандауер 1984: 106) (Чувството за превъзходство ражда – като неизбежен еквивалент – обратното желание: да се покорим пред низшето, да превием гръб под стъпалото на „простака” (прев. мой – Д. Х.).*

⁵ *Zapadła głucha prowincja, która – zrozpaczona własną prowincjonalnością – zamarzyła zrównać się z Paryżem, Londynem (DZ ,53' , 238).*

⁶ *Godny lekceważenia jako autor, będzie przecie godny współczucia i może nawet wielki i dramatyczny jako człowiek, który nie znalazł dla siebie wyrazu (DZ ,53' , 246).*

⁷ *Zamiast kryć się z własną drugorzędnością, należy ją wyeksponować i „tę ostrość widzenia, bezwzględność w nieukrywaniu własnych słabości uczynić siłą (DZ ,53' , 247)*

⁸ *Co się stało? Skąd ów regres? A stąd, że obie strony znalazły się z sobą w stanie wojny totalnój. „Nie wolno pominąć niczego – woła Józio, sposobiąc się do rozgromienia Mładziaków – co służy mobilizacji, dynamizacji i uzyskaniu przewagi nad wrogiem, cel uświęca środki, walka, walka, walka przede wszystkim, walka z zastosowaniem najbardziej nowoczesnych metod, i nic tylko walka!” (F, 174).*

⁹ *Czyni to współczesna myśl egzystencjalistyczna: Sartre, u nas Gombrowicz. Przeciwstawia ona człowieka na nowo naturze, wydobywając w nim to, co go oddala od zwierzęcia, podkreślając jego „międzyludzka” specyfikę i, słowem, tworząc nowy humanizm* (Сандауер 1984: 119–120).

¹⁰ Повече за връзката на еротиката с Формалните експедиции на Гомбрович виж в статията ни *The transgression of the erotic canon as a Form destruction in the works of Witold Gombrowicz* (Хамзе 2013: 77–85).

¹¹ *Nie szukałem w Retiro przygód erotycznych [...] nigdy, z wyjątkiem sporadycznych przygód w bardzo młodym wieku, nie byłem homoseksualistą* (DZ, 53' 196).

ЛИТЕРАТУРА

Gombrowicz 1956: Gombrowicz, W. *Ferdydurke*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1956; съкр. *F*.

Gombrowicz 1986: Gombrowicz., W. *Dziennik 1953–1956*, *Dzieła*, t. VII, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1986; съкр. DZ '53,.

Sandauer 1984: Sandauer A. *Witold Gombrowicz – człowiek i pisarz. // Gombrowicz i krytycy*. Łapiński, Z. (red.). Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1984, s. 103–127.

Хамзе 2011: Хамзе, Д. *Философия на Формата в творчеството на Витолд Гомбрович. // Думи срещу догми*. Сборник с доклади от Дванадесетата национална конференция за студенти и докторанти. Пловдив: Контекст, 2011, 196–206.

Hamze 2011: Hamze, D. *Filosofiya na Formata v tvotshestvoto a Vitold Gombrowitsh. // Dumi sreshtu dogmi*. Sbornik s dokladi ot dvanadesetata natsionalna konferentsiya za studenti i doktoranti. Plovdiv: Kontekst, 2011, 196–206.

Хамзе 2013: Хамзе, Д. *The transgression of the erotic canon as a Form destruction in the works of Witold Gombrowicz. // Езиков свят. Obis Linguarum*. Том 11, кн. 1, Благоевград, 2013, 77–85.

Hamze 2013: Hamze, D. *Ä. The transgression of the erotic canon as a Form destruction in the works of Witold Gombrowicz. // Esikov sviyat. Obis Linguarum*. Том 11, кн. 1, Blagoevgrad, 2013, 77–85.